

הכיוון:

במהלך ההיסטוריה
גאורגיה נאלצה
להתמודד עם
מעצמות שלטשו
עיניים ליתרונות
האסטרטגיים
והכלכליים
שבנקודת המפגש
בין אירופה לאסיה.
יותם יעקבסון
יצא למסע
גיאוגרפי־היסטורי
במדינה הקטנה
שבלב הקווקז

כתב וצילם: יותם יעקבסון

→ הגאורגים התמידו בעבודת
האדמה ובקיומם היום־יומי
גם בזמן גלי תהפוכות
ונחשולי מתקפות אינספור
צילום: NORMA JOSEPH
- Alamy | קריאייטיב | א.ס.א.

מ ע ר ב

↑ רכס הקווקז הגבוה מפריד בין אסיה לאירופה ובין רוסיה לגאורגיה. ההיסטוריה של אזור הקווקז בכלל ושל גאורגיה בפרט הושפעה קודם כל מהתנאים הגיאוגרפיים

אים בבד המבהיק ועשו כל שיכלו כדי לזכות בו. לא רק את המשי ביקשו לעצמם בני אירופה, אלא נפשם חשקה בשלל סחורות ובהן צמר, כלי מתכת, פורצלן וכלי חרס. רשת גדולה ומסועפת של נתיבי הסחר הקדומים, שקיבלה את השם העממי והמטעה משהו "דרך המשי", נפרשה מאז בין אסיה לאירופה, וכל דרכיה התנקזו אל רכס הקווקז שבו שתי היבשות נושקות זו לזו.

נקודת המפגש בין היבשות היתה גם לנקודת מפגש בין תרבויות. הכל עברו בקווקז ושיקעו בו מסחורותיהם אבל גם ממנהגיהם, מתרבותם, מאמונתם, מהלכי הרוח שרווחו במקומות שמהם באו, מאומנותם ואף ממתענם הגנטי. כך התהוותה באזור תרבות מקומית, עשירה וייחודית שספגה מכל מה שהיה סביבה. אבל המיקום האסטרטגי שרבים ביקשו להחזיק בו הפך את הקווקז גם למוקד מריבה. המעצמות שהקיפו את גאורגיה ידעו היטב כי שליטה במרחב הזה תעניק להן עליונות אסטרטגית ותשלשל לקופתן ממון רב מגביית מסים. הרצון לשלוט באזור הביא לגלים של מתקפות, כיבושים וחורבנות שפגעו בעושר התרבותי של הקווקז. עדויות לקרבות העזים שהתחוללו באזור מופיעות בדברי ימי גאורגיה ובשירת ההלל לגיבוריה, שמהדהדת בלבותיהם של בני הקווקז ובאתוס הלאומי שלהם גם בימינו. הן נמצאות גם בדמות מצודות אינספור, מגדלי שמירה קדומים וגיבוב של שכבות

בקאחתי (Kakheti), המחוז המזרחי ביותר בגאורגיה, הנמצא על גבול אזרבייג'ן, נתקלתי בביקורי הראשון באדם החובש כובע לבד עבה מצחיק. מפה, חברה גאורגית שליוותה אותי אז, סיפרה לי שכובע הלבד נועד לייצוב קסדת פלדה על הראש ושקני האזור נוהגים לחבוש אותו תמיד כדי להיות מוכנים בכל רגע אם תפרוץ מלחמה. מבחינתם כדי לחיות שם צריך לאמץ את סיסמת הצופים: היה נכון.

זאת לא פרנויה. מחוז קאחתי היה החזית הגאורגית מול מסופוטמיה, ואירעו בו תקיפות בתדירות גבוהה עד כדי כך שהתושבים נאלצו להיות נכונים תמיד לקרב. הם לקחו איתם לשדות את כלי הנשק והמגנים. עם כלי הנשק לא יכלו כמובן לעבוד, אבל את כובע הלבד חבשו לראשם מתוך דריכות. הכובע הזה מספר אולי את סיפורם של בני גאורגיה שהתמידו בעבודת האדמה ובקיומם היומיומי גם בזמן גלי תהפוכות ונחשולי מתקפות אינספור: הביזנטיים, הפרסים, הסלג'וקים, המונגולים, העות'מאנים, הרורים – מי לא עבר פה.

עניין של גיאוגרפיה

ברכס הרי הקווקז, שבו שוכנת גם גאורגיה, חזו הרומאים לראשונה בתולדותיהם בבד המשי. בשנת 53 לפנה"ס הניפו הפרתים את דגלי המשי לאות ניצחון על חילותיו של מרקוס ליקיניוס קראסוס, ומאז, למרות צריבת מפלתם הגדולה, חשקו הרומים

עיתרות שרידי חורבן המתגלות כל העת בחפירות ארכיאולוגיות. על טביליסי (Tbilisi) בלבד, בירת גאורגיה המודרנית, מסופר שחרבה לא פחות מ-38 פעמים מאז הקמתה כעיר במאה ה-6 לספירה.

ההיסטוריה של אזור הקווקז בכלל ושל גאורגיה בפרט הושפעה קודם כל מהתנאים הגיאוגרפיים, המצייירים תוואי שטח של רכס ראשי ורכס משני. הרכס הראשי נמשך מהים השחור במערב עד הים הכספי במזרח, והוא כמו חומה בצור רה וקשה למעבר. ברכס הזה מתנשא הר שחארה (Shkhara) לגובה של כ-5,200 מטר מעל פני הים, והוא אחת הפסגות הגבוהות ברכס הקווקז וההר הגבוה ביותר בגאורגיה (למרגלות ההר הזה שוכן הכפר אושגולי, Ushguli, שהגאורגים מכנים אותו "הכפר הגבוה ביותר באירופה", ומביעים בכך אמונה עיקשת, גם אם חסרת תוקף גיאוגרפי, שהם חלק מאירופה).

בגלל הקושי לחצות את רכס הקווקז הגבוה, המפריד בין שתי היבשות, משני עבריו חיו תמיד עמים שונים ונבדלים. בין העמים הללו התקיים מגע רק דרך מעברי הרים, שהנוח שבהם הוא מעבר ההרים ג'ווארי (Jvari, בגאורגית "צלב"), שהדרך אליו מלווה את נהר ארגווי (Aragvi) הזורם ממורדות הקווקז דרומה. מדרום לרכס הגבוה מתרומם הרכס המשני, המכונה הקווקז הקטן. הוא נמוך מרעהו הצפוני ונופו מתון יותר. חלקים מגבולותיו אינם ברורים מכיון שהוא מתחבר אל הרי הפונטוס בתורכיה ואל רכסים אחרים הנמשכים דרך ארמניה עד איראן, הנקראים גם הרי הטרנס-קווקז. בין שני הרכסים הללו תחום עמק נהר מטקוורי (Mtkvari, הקרוי גם קורה, Kura), הנהר הארוך ביותר במדינה, שראשיתו במזרח תורכיה וסופו בים הכספי, סמוך לבאקו (Baku) בירת אזרבייג'ן. לאורך הנהר הזה, שזורם באקלים נוח והקרקע לגדותיו פורייה וטובה, עבר אחד מנתיבי הסחר של דרך המשי. אין פלא שעמק הנהר הזה היה לערש התרבות של גאורגיה.

האישור של אלכסנדר

בראש גבעה החולשת על יובלו העליון של נהר מטקוורי, לא הרחק מעיר המערות וארדזיה (Vardzia), ניצב מבצר חרתוויסי (Khertvisi). במבצר נדבכים מתקופות שונות המעידים על חילופי הידיים שידע המבצר, על חורבנו החוזר ונשנה ועל שינוי הזמן שנגסו בו. אני מטפס עם משפחה מקומית בשביל הקצר המעפיל אל המבצר. הילדים מתרוצצים בין שרידי החומות העות'מאניות, משתעשעים בגילוי מסתרי המבוך, וההורים תרים אחר הכנסייה הקטנה שעליה שומרת בקנאות זקנה מהכפר הסמוך, היושבת בפתחה מדי יום ביומו ובידה המפתח. אמונה, אולי זה מה שהחזיק את הגאורגים למודי הקרבות יותר מכל, אני מהרהר בשעה שאני עוקב אחריהם מדליקים נרות בכנסייה ומנשקים איקוֹנה של גאורגיוס הקדוש הלוחם בדרקון, הפטרון הלאומי של המדינה ואולי גם המקור לשם גאורגיה (ראו עמוד 49 משמאל).

במקור גאורגי קדום מהמאה ה-7 מסופר שאלכסנדר מוקדון הוא שמינה את המלך הגאורגי הראשון, אָזו. על פי המסורת, ההכתרה התקיימה ממש כאן, במבצר הזה. ידוע שבמסעו להודו אלכסנדר מוקדון עבר דרומית לגאורגיה, אבל מעולם לא חצה אותה. מדוע, אם כן, חש המחבר הקדום צורך לספר על מסע שלא התקיים מעולם? כנראה מאותה הסיבה שבתלמוד הבבלי מתואר מפגש כזה בין הכהן הגדול בירושלים לאלכסנדר מוקדון, שלפי הכתוב עשה את דרכו אל העיר כדי להחריבה בעקבות התלונות ששמע מפי השומרונים, אך משהגיע לירושלים לא זו בלבד שלא פגע בה אלא ירד מסוסו וחלק כבוד לכהן. על פי העובדות ההיסטוריות נראה שאלכסנדר לא היה בירושלים וגם לא בגאורגיה, אבל היה חשוב לספר את הסיפורים על המפגש עמו כדי להעניק לגיטימציה פוליטית כלפי פנים וכלפי חוץ, שהיתה חסרה הן לגאורגים והן ליהודים באותו הזמן. אבל מבחינה גיאופוליטית יש אמת במקור הגאורגי: השבטים במרכז גאור

גיזת הזהב | הפוליס היוונית מילטוס כבשה את חופי גאורגיה, שנקראה אז קולֶכיס, במאה ה-6 וה-5 לפנה"ס, והאזור נחשב ביוון העתיקה לקצה העולם הידוע. על פי האפוס של אפולוניוס מרודוס, יצאו יאסון וחבריו, בהם הנקלס, בספינה אָרגו לקולכיס לחפש בה את גיזת הזהב, צמרו של איל אגדי. בתו של מלך קולכיס, מדיאה, התאהבה ביאסון ובעזרת קסמיה עזרה לו להשיג את הצמר על פי המחזה "מדיאה" של אוריפידס, לאחר שיאסון נטש את מדיאה לטובת אישה אחרת היא נקמה בו ורצחה את ילדיהם.

מפלצת או נביאה | לעומת המערב, בגאורגיה רואים במדיאה כוהנת, נביאה ואישה הבקיה בסודות הטבע. השם "מדיאה" שכיח בגאורגיה, ודמויות נפוצה במחזות, בפרוזה ובשירה. בערים ביצ'ווינתה (Bichvinta) ובאטומי (Batumi) ניצב פסל של מדיאה.

מקור השם | הגאורגים קוראים לארצם סכרטוולו (Sakartvelo). המסורת קושרת את השם עם כרתלוס, מייסדה המיתולוגי של ממלכת כרתלי, שהיתה הגרעין לממלכת גאורגיה כולה. השם גאורגיה נפוץ בשפות רבות מחוץ למדינה, ומקורו שנוי במחלוקת – משמו של גאורגיוס הקדוש, פטרונה של גאורגיה, דרך המילה היוונית שפירושה "עבודת אדמה", ועד המילה הפרסית "גורג" (Gurj), זאב. גם בישראל היה נהוג לקרוא לרפובליקה גאורגיה. בשנות ה-70 הגיעו לארץ עולים רבים מברית המועצות, בהם רבים מגאורגיה, שכינו אותה בשמה הרוסי – גרזחיה. ב-2005 ביקש השגריר דאז בישראל, לאשה ז'ווינה, לחזור להשתמש בשם גאורגיה, ובכך לבטא את עצמאותה של המדינה מרוסיה.

ככללה | ב-2008 הונק העולמי דירג את גאורגיה במקום הראשון בקטגוריית "הכלכלה המשתפרת במהירות הגבוהה ביותר", וב-2010 היא דורגה במקום ה-11 ברשימת המקומות הנוחים ביותר לעסקים. בדוח הבנק העולמי על המאבק בשחיתות שפורסם ב-2006 הוצבה גאורגיה בין המדינות שגילו שיפור ניכר במאבק בשחיתות.

הפרדת דת ומדינה | האגדה מספרת שהמלך האהוב דויד הבנאי נהג להתפלל עם המוסלמים ביום שישי, עם היהודים בשבת ועם הנוצרים ביום ראשון. האגדה מתארת יפה את המדיניות השוויונית-חילונית שניסה ליצור. דויד הבנאי, שיצר רפורמות רבות בגאורגיה, למעשה הפריד את הדת מהמדינה: במקום המשפט הנוצרי-דתי, הנהיג המלך משפט חילוני.

בעלי כנף | גאורגיה היא גן עדן לצפרים. יש בה כ-360 מינים של בעלי כנף, מתוכם יותר מ-250 מינים מקננים במדינה. גאורגיה נמצאת במסדרון נדידה בין הים הכספי לים השחור, ומגוון המינים בה גדל מאוד בעת הנדידה באביב ובסתיו. <<

מערת וארז'יה. בפרסקו
שברקע מצוירים המלכה תמרה
ואביה המלך גיאורגי ה־3
↓ בקפלה מעל מנזר דויד גארג'ה
נמצאת איקונו המנציחה את 6,000
הנזירים שנטבחו על ידי שאה עבאס
↓ קתדרלת סוטיצ'חובלי במצחתה

רגיה אכן זכו בעצמאותם בעקבות כיבושי אלכסנדר. מוקדון הביס את הפרסים ששלטו עד אז באזור הקווקז, ומכיוון שמעולם לא השתלט בעצמו על האזור זכו תושבי הקווקז באפשרות להקים מדינות עצמאיות.

כשישו ניצח את זרתוסטרא

כעם שבמשך מאות שנים נמצא בין מעצמות גדולות וחזקות ממנו, עמדו בפני הגאורגים שלוש אפשרויות של התנהגות מדינית. האפשרות הראשונה הייתה לבחור באחד הצדדים היריבים ולדבוק בו בעקביות, גם במחיר הנפילה איתו עם התמוטטותו. האפשרות השנייה – להביע נאמנות הפכפכה ולדבוק בצד החזק, בדומה לאופן שבו נהג הורדוס. האפשרות השלישית הייתה ניתוק מוחלט, מעין הצהרה מתבדלת האומרת, "אנו לא שייכים – לא לאלה ולא לאלה". בדרך מסתגרת זו בחרו הארמנים מאז המאה ה־4. הגאורגים, לעומתם, בחרו באפשרות הראשונה, וכבר במאה ה־4 שייכו את עצמם למערב.

באותם הימים היה הקווקז לשדה קרב אימתני שניטש בין האימפריה הביזנטית שהגיעה מקונסטנטינופול ובין האימפריה הססאנית מפרס. הביזנטים כבר היו נוצרים באמונתם, ואילו הססאנים האמינו בדת זרתוסטרא. שתי המעצמות נלחמו עד כדי לדולל כוחותיהן ומשאביהן, ובשנת 298 לספירה הכריזו על הפסקת אש במסגרת הסכם שקבע כי גאורגיה וארמניה יישארו תחת שליטה ביזנטית ל־40 שנה. ההסכם היה אמור לפוג בשנת 338. שנה לפני מועד סיום החוזה, בשנת 337, גאורגיה התנצרה.

סיפור ההתנצרות הגאורגי מוכר מהאתוס הלאומי הציורי והמפורט להפליא, המתאר כיצד ריפאה הנזירה נינו את המלך מיריאן ה־3 ובעקבות הריפוי הוא התנצר וניצר את המדינה כולה (ראו מסע אחר 190, יולי 2007). אולם אם בורחנים את ההתנצרות בהיבט מדיני, נראה כי מועד ההתנצרות אינו מקרי ומעיד על בחירתה של גאורגיה להיות חלק מהמערב. בטביליסי אמנם התגלו בחפירות שרידים של מקדש אש זורואסטרי, אבל לדת זו לא הייתה נוכחות של ממש במדינה מאז ההתנצרות. הגאורגים רצו להיות נתונים לחסות ביזנטית, אך סירבו להישאר תחת שליטתם הישירה והתבצרו מפני כוחות הקיסר הביזנטי הרקליוס, שבשנת 627 ניסה לכבוש את טביליסי.

זמן קצר לאחר התקפותיו של הרקליוס נפלה גאורגיה בידי ערבים מוסלמים מבית אומיה. הם ויורשיהם מבית עבאס שלטו בגאורגיה עד מחצית המאה ה־11. השליטים החדשים לא פגעו בגאורגים ולא הטילו גזרות על אמונתם, אבל הם חייבו את הפגנת עליונות האסלאם על ידי הטלת מס גולגולת על בני חסותם הנוצרים.

בכנסיית מוצאמתה (Motsameta, בגאורגית "מקום המרטירים"), הניצבת על ראש מצוק המוקף בקניון עקלתוני של נהר לא הרחק מהעיר קותאיסי (Kutaisi), מוצגים שרידיהם של שני דוכסים מקומיים שחוסלו בקרבות עם הערבים. המסורת מספרת שלגופם נקשרו אבנים כבדות והם הושלכו מטה, לנהר, אל מותם. אריות העלו את גופותיהם בחזרה לראש המצוק, וכאן הם הובאו לקבורה. היום מונחים השרידים בארון עץ גדול הנתמך על ידי אריות מפוסלים שבין רגליהם חלל צר. "תזחל מתחת לארון", מאיצים בי חברי המקומיים, "רק אל תיגע בדפנות. תעשה ככה שלוש פעמים, וכל מה שתבקש יתגשם".

המלך שבנה את המדינה

במחצית השנייה של המאה ה־10 עלה לשלטון המלך בגרט ה־3, ששלט במרחב קותאיסי, במערב גאורגיה של ימינו. בהעדר כוחות חזקים אחרים במרחב הצליח בגרט ה־3 להשתלט על שטחים נוספים והיה למלך הראשון שאיחד את גאורגיה בגבולותיה המודרניים. המדינה הגדולה שהקים החזיקה מעמד עד שנת 1064, כשפלשו אליה הסלג'וקים, נוודים מרכז-אסייתים מוסלמים. בהשפעתם

↑ גאורגיוס הקדוש,
הפטרון של גאורגיה

גאורגיוס הקדוש | הפטרון של גאורגיה, שנקרא גיאורגי בשפתם, הוא אחד הקדושים החשובים והפופולריים בזרמים שונים של הנצרות. אף על פי שהוא נחשב לפטרון של מדינות ואזורים רבים בעולם, דמותו ההיסטורית לוטה בערפל. על פי המסורת גאורגיוס נולד למשפחה נוצרית בקפדוקיה (היום בטורקיה), בסוף המאה ה־3. כששירת בצבא הקיסר דיוקלטיאנוס הצהיר גאורגיוס כי הוא נוצרי ומחה נגד רדיפת הנוצרים שהנהיג הקיסר. הוא עונה עד מוות, קם לתחייה, הוצא להורג ונקבר בלוד. אשתו של הקיסר וכוהן פגאני בשם אתנסיוס שצפו בעינוי התנצרו גם הם. אחד הסיפורים על גאורגיוס מתאר את מפגשו הסוער עם דרקון. על פי הסיפור, גאורגיוס נתקל בנסיכה שהיתה אמורה להיות מוקרבת לדרקון שהטיל אימה על תושבי עירה. כשהופיע הדרקון, גאורגיוס נלחם בו ופצע אותו פצעים קשים. הוא ביקש מהנערה את אבנטה, כרך אותו סביב צוואר הדרקון, והדרקון הלך אחרי הנערה ככלכלב כנוע. גאורגיוס והנערה חזרו לעיר, וכשבני העיר ראו את הדרקון הולך בצייתנות אחר הנערה, הם התנצרו מיד. אז הרג גאורגיוס את הדרקון בחרב שנקראה אסקלון, על שמה של העיר אסקלון.

נשים בראש | בדירוג של איגוד השחמט העולמי (FIDE) גאורגיה נמצאת במקום ה־3 לנשים, ובמקום ה־15 לגברים. 11 נשים מדורגות בטבלת מאה השחקניות המובילות במרס 2010. הגאורגית מאיה צ'יבורדאנידזה, שחמטאית בדרגת רב־אמן, היא הזוכה הצעירה ביותר בתואר אלופת העולם לנשים, שבו זכתה ב־1978 כשהיתה בת 17. מי שהחזיקה בשיא לפנייה היא רב־האמנית הגאורגית נונה ג'פרינדשווילי, שזכתה בתואר בגיל 21. <<

של אלה הגיעו לגאורגיה, מלבד הרס וביזה, גם השפעות אדריכליות ואמנותיות, כמו השטיחים הארוגים. בימיו של המלך גיאורגי ה־2 היה המצב בכי רע. המדינה ידעה כמה שנות בצורת, הסלג'וקים חמסו מכל הבא ליד, וכאילו לא די בכך, רעידת אדמה קשה פקדה את האזור. כה קשה היה המצב עד שהמלך החליט לפרוש מהכס ובשנת 1089 הפקיד את השלטון בידי בנו דויד (דוית), שלא היה אז אלא נער בן 16.

שלטונו של דויד החל באחת מתקופות השפל הגדולות ביותר של גאורגיה, ולמרות זאת הוא השכיל להביא את ארצו לאחד משיאייה המדיניים והתרבותיים. מסיבה זו מתרפקים עד היום על מורשתו, וכל הבאים בשערי טביליסי ממערב חוזים תחילה בפסלו המרשים של המלך, שבזכות הצלחותיו זכה לכינוי "הבנאי". הוא הגיע להישגים רבים – פוליטיים, כלכליים, דתיים וצבאיים. בין היתר הוא ביטל את השיטה הפיאודלית, חילק את ממלכתו לאזורים מנהליים והציב את מפקדיו בראשם. ביטול השיטה הפיאודלית נעשה בעזרת הקמת ממשלה רשמית של שרים – דבר שבאותם ימים היה תקדים של ממש. הוא עצמו היה לראש הממשלה. היו לו יחסים מצוינים עם הנסיכות הרוסית של קייב, ולאחד מנסיכיה אף נתן את נכדתו לאישה. ככל הנראה גם עם הצלבנים שמר על יחסים טובים.

לנוכח האיומים הביטחוניים הקשים שגאורגיה ניצבה בפניהם, נדרשה גם רפורמה צבאית. הצבא שדויד ירש היה לא מיומן, לא מצויד כהלכה וחסר מוטיבציה קרבית. המלך השכיל להבין שגיוס המילואים מביא להתמוטטות העורף החקלאי של המדינה והחליט להקים צבא קבע קטן ואיכותי אשר מנה בסך הכל 5,000 איש, שמומנו על ידי המדינה, אומנו היטב וצוידו כהלכה.

אני פוסע על העשב הרך המכסה את השטח שבין המבנים המרשימים של מנזר גלטי (Gelati), מחוץ לעיר קותאיסי, שהיתה אז הבירה. בתוך המנזר בנה דויד אקדמיה שהיתה מרכז תרבותי ואינטלקטואלי חשוב, שהוכרז ב־1994 אתר מורשת של אונסק"ו. אני מרים את עיני אל הכיפות המחוודות שבראש המבנים ומביט בצלבים הגדולים המתנוססים על הכיפות. מתחת לצלבים מופיע חרמש ירח – הסהר המובס למרגלות הצלב, המסמל את ניצחונותיו של דויד על הסלג'וקים. למעשה, באמצע המאה ה־12 כבר שלט דויד בכל מעברי הקווקז.

כשהמלך דויד נפטר בשנת 1125 הוא נקבר על פי בקשתו מתחת לשער האקדמיה בגלטי כך שכל העוברים בשערי האקדמיה ידרכו על מצבתו, עדות לענווה. אני פוקד את קברו – מצבת אבן גדולה עם כתובת מהוהה המשוקעת ברצפתו של מה שהיה שער הכניסה הראשי למתחם. משהו בכבוד שאני רוחש למלך המנוח מונע ממני לעשות את שביקש, ואני נמנע מלדרוך על המצבה וער־קף אותה. לפי הפרחים המונחים על הקבר, איני היחיד. נראה שלא במקרה בחר הנשיא הנוכחי מיכאיל סאקשווילי לערוך את טקס השבעתו לנשיאות דווקא כאן ולא בטביליסי הבירה. אולי התכוון ליצור קשר רעיוני בינו ובין דויד הבנאי, מחלץ המדינה מבור תחתיות.

המונגולים מכאן, הספאווים מכאן

למרות הישגיו של דויד, גאורגיה הוסיפה להיות יעד לפולשים. במאה ה־13 היו אלה המונגולים, בשלהי המאה ה־14 היו אלה צבאותיו של טימור לנג, מנהיג מסמרקנד שראה עצמו צאצא לגיטימי של ג'ינגיס חאן, ובראשית המאה ה־17 היה זה שאה עבאס, מנהיג קיצוני מהשושלת הספאווית, שפלש מכיוון איראן. מסופר שבמחוז קאחתי טבח עבאס בכ־6,000 נזירים. אולי לא במקרה באחד מהפרסקאות המאוחרים שבקתדרלת מרים שבגלטי מתואר פונטיוס פילטוס, הנציב שהורה על צליבתו של ישו בירושלים, עם תווי פנים וכובע פרסיים.

לפני כמה שנים ביקרתי במנזר אודבנו (Udabno), חלק ממתחם מערות דויד גארג'ה (Davit Gareja), בדיוק בעת ששיקמו קפלה קטנה לזכרם של הנזירים

באה מאהבה

האדם החופשי והאהבה החופשית המתעלה מעל לעולם החומרי ניצבים במרכזה של היצירה המכוננת של גאורגיה, "עוטה עור הנמר", שחיבר המשורר הלאומי שותא רוסתוולי

כנזיר במנזר המצלבה בירושלים (שהיה בעברו בבעלות גאורגית), ובו אולי גם נפטר ונקבר. על אחד מעמודי הכנסייה שבמנזר מופיעה תמונתו בליווי שמו, ומעליה מצוין שכל הציורים בכנסייה נעשו בכספו. בשנת 2004, ערב הגעתו של נשיא גאורגיה מיכאיל סאקשווילי למנזר במסגרת ביקורו בארץ, הושחתה התמונה, אך ממשלת ישראל דאגה לשחזר אותה במהירות. עד היום הדרך המוליכה את המבקרים אל מנזר המצלבה נקראת על שמו של המשורר.

בפואמה "עוטה עור הנמר" מסופר על שר הצי של הודו ובתו של מלך הודו, נסטאן, שהתאהבו. הנסיכה מיועדת לאחר, ושר הצי הורג את חתנה המיועד. הרצח גורם לריב בין המלך לשר הצי, ואחותו של המלך פוקדת על שניים מעבדיה להעלים את הנסיכה. שר הצי מחפש את אהובתו לשווא, ומשנאש הוא הופך לנזיר מתבודד העוטה עור של נמר – המסמל אומץ לב, יכולות כבירות וסגפנות. במדבר הוא פוגש את שר צבא ערב, שהיה מאוהב בבת מלך ערב. הלה מחליט לסייע לו, ועד מהרה הם מגלים את המקום שבו נסטאן נכלאה. הנסיכה משוחררת, שיהם נישאים לאהובותיהם, כורתים ברית ומנהלים איש-איש את ארצו בתבונה וביושר.

האהבה היא הכוח המרומם, גורסים הגיבורים בשם המשורר. אבל האהבה שמתאר שותא אינה אהבה מיסטית וארוטית כמו זו שהיתה מקובלת במזרח, וגם לא אהבה אבירית הנותרת בלתי ממומשת כפי שעולה משירת הטובדורים האירופית. אצל רוסתוולי תכליתה של האהבה להיות מוגשמת בנישואים – ברית חופשית בין גבר לאישה, שמושגת על אהבה הדדית ובחירה משותפת.

המשורר יוצא נגד המעמד הנחות של האישה ביחס לגבר, שהיה מקובל באותם הימים. בביקורת זו יש הד למצבה של המלכה תמרה, בתו של גאורגי ה-3, שאביה מינה אותה ליורשת העצר ועורר בכך תרעומת רבה מצד האצולה הפיאודלית. הנסיכה נסטאן היא התגלמותה הפיוטית של המלכה תמרה, ולדעת חוקרים אין יצירות ימי ביניים שבהן מתוארת אישה המשתווה לנסטאן ביחומותיה, בוחכמתה ובאהבתה. שר הצבא ושר הצי בפואמה מצליחים במשימתם רק בזכות אחדותם ומוסריותם – "טוב לקנות שם טוב לנצח מקנות רכוש ודרג". בדברים אלה יש רמז עבה ליכולתם של האצילים הגאורגים להתאחד ולהתחזק או להיחלש בשל מלחמות הסרק ביניהם.

במרכז היצירה ניצב האדם החופשי והאהבה החופשית המתעלה מעל לעולם החומרי. באושר עלי אדמות, שאותו מתאר רוסתוולי כתכלית חייו של אדם, יש התרסה נגד אנשי הכנסייה, שביקשו לבטל את רצונו החופשי של האדם והציגו את העולם הזה כתחנה ארעית בדרך למקום טוב יותר. אין פלא שרבים יצאו נגדו, וחוגים כנסייתיים אף טענו כי הפואמה מטיפה לפריצות. המלך ואחטאנג ה-6 (מאות 17-18) ניסה לתת תוקף כנסייתי ליצירה על ידי פרשנות על דרך האלגוריה, שלפיה האהבה היא בין האדם לאל, אך הדבר לא עלה בידו.

למרות התנגדות הכנסייה, רבים העריכו את היצירה והגנו על עותקיה הקדומים, ועל כן הם נשמרו ולימים תורגמו לשפות רבות. היצירה תורגמה גם לעברית, על ידי בוריס (דב) גפנונוב, שחי אז בעיר קוואסיס. גפנונוב למד עברית בכוחות עצמו, בין היתר באמצעות האזנה לקול ישראל ברדיו. הוא תרגם את הפואמה בשפה עשירה וציורית ובכתב יד מסוגנו ומנוקד, ושמר על אופייה של היצירה ועל החרוזיה. גפנונוב נהג להבריא בחשאי כל פרק שתרגם לישראל, ואברהם שלונסקי ליקט את הפרקים, ערך והוציא את היצירה לאור בהוצאת ספריית פועלים ומפעלי נייר חדרה בשנת 1969. המהדורה אזלה בהוצאה והיום אפשר להשיג אותה רק בספריות ובחנויות יד שנייה.

כתב: יותם יעקבסון

↓ שותא רוסתוולי מגיש את הפואמה "עוטה עור הנמר" למלכה תמרה. מניחים כי המשורר היה מאוהב במלכה Mihály Zichy | wikimedia

ימי שלטונה של המלכה תמרה (1184-1213), הנחשבים לתקופת הזהור של גאורגיה, התפתחה לצד הכתיבה הדתית-הפילוסופית גם כתיבה אמנותית חילונית. מכל יצירות התקופה, הפואמה "עוטה עור הנמר" (Vepkhistqaosani) מאת שותא רוסתוולי נחשבת גולת הכותרת. היצירה העצומה, שבה 1,664 בתי שיר בני ארבע שורות, נכתבה בחרוזים, ולא בכדי היה לימים המחבר למשורר הלאומי של גאורגיה המודרנית.

שמו המלא אינו ידוע לנו. רוסתוולי פירושו "מרוסתווי" (Rustavi), מקום המזוהה עם כפר קטן לא הרחק מהעיר אחלצ'יחה (Akhaltshikhe), בדרום-מערב המדינה, אם כי יש גם השערה שמדובר בעיר רוסתווי הסמוכה לטביליסי. חייו לוטים בערפל, ורב בהם הדמיון על העובדות. משערים כי שותא היה מקורב למלכה תמרה, ושכיהן כשר האוצר בממשלתה. בפתיחה לפואמה, שבה המחבר מציג את עצמו, הוא כותב: "אנכי, נגיד רוסתווי, שמתני זאת על צווארי, כי בשל מנהגת חיל אשתגע לאין הבריא". מתוך אזכור זה ובהסתמך על סיפורי עם רבים מניחים ששותא היה מאוהב במלכה וכי אהבה זו הביאה אותו לכלל שיגעון. יש האומרים כי היתה זו אהבה נכזבת ולכן ביקש רוסתוולי להתרחק מהמלכה. אחרים מספרים שתמרה נענתה לו, אך מתוך הסכנה שבקשר איתו בחרה היא להרחיקו מהכס. ייתכן גם שדבריו של שותא נכתבו מתוך הערכה גדולה ולא יותר.

על פי המסורת, באחרית ימיו עזב שותא את ארצו – אולי בשל אהבתו אל המלכה ואולי בעקבות רדיפות מצד הכנסייה – הגיע לישראל וחי

→ במחוז קאחתי וגם באזורים אחרים בגאורגיה נוהגים עד היום לחבוש כובעי לבד שנועדו לייצוב קסדת פלדה על הראש

צילום: באדינות לשכת התיירות הממשלתית של גאורגיה

הדגל | דגלה של גאורגיה עבר כמה גלגולים בחילופי השלטון שידעה המדינה. הדגל הנוכחי, "דגל חמשת הצלבים", הוא חזרה אל הדגל שייצג את ממלכת גאורגיה בימי הביניים שנחשב לצלב של גאורגיוס הקדוש: צלב אדום גדול וארבעה צלבים קטנים. המפלגה הלאומית המאוחדת שקמה ב־2001 אימצה את הדגל הזה בתור סמל ללאומיות גאה, וכשמיכאיל סאקשווילי, מנהיג המפלגה, עלה לשלטון ב־2004, הוא בחר בו כדגל המדינה.

סטלין | כמה מראשיו של המשטר הסובייטי היו גאורגים, ובהם שניים ידועים לשמצה: יוסיף סטלין, שנולד בעיר גורי (Gori), ולברנטי בריה, מראשי המשטרה החשאית וממבצעי המרכזיים של מדיניות הטיהורים של סטלין. נאומו של מנהיג ברית המועצות ניקיטה חרושצ'וב בוועידת המפלגה הקומוניסטית ב־1956, שבו הוקיע את משעיו של סטלין ואת פולחן האישיות של המנהיג, התקבל בגאורגיה כפגיעה בכבוד הלאומי (אף שסטלין עצמו עשה רבות כדי לזכור). ייתכן שהעלבון נעוץ בקטע הנאום שבו חרושצ'וב ציין כי הגאורגים קוראים לסטלין "בנה הגדול של האומה הגאורגית". ב־9 במרס 1956, כמה ימים אחרי יום השנה השלישי למותו של סטלין, פרצו הפגנות בטביליסי. הצבא הסובייטי דיכא את ההפגנות ביד קשה, מספר ההרוגים אינו ידוע. גם היום המוזיאון המוקדש לסטלין בעיר גורי חולק לו כבוד ופסלו ניצב בכיכר העיר.

הנמר חזר | ב־2003 נצפה בשמורת הטבע ושלובאני (Vashlovani) נמר, אף שהיו סבורים שהחיה נעלמה זה מכבר מהאזור. הנמר זכה לשם נוח ותועד במצלמות שהותקנו בשמורה.

שפה | גאורגית היא השפה הרשמית בגאורגיה והיא מדוברת על ידי 90 אחוז מהאוכלוסייה. זו השפה העיקרית במשפחת השפות הדרום־קווקזיות, המכונות גם לשונות כרתוליות. יש הרואים דמיון דקדוקי לשפה הבאסקית, ויש תיאוריות המקשרות את הלשונות הכרתוליות עם משפחת השפות הוודו־אירופיות, אך אין לכך הוכחה חד־משמעית. לגאורגית ניבים שונים, בהן ניב יהודי־גאורגי, שלטנתם של יהודי גאורגיה הוא־הוא הגאורגית המקורית.

אלפבית | האלפבית הגאורגי נחשב לאלפבית מקורי מהמאה ה־5 לספירה. מאז הוא עבר כמה גלגולים. הכתב הנוכחי מכונה מחדרולי (Mkhedruli), ובו משתמשים הגאורגים מאז המאה ה־11. <<

שנטבחו. בביקורי הקודמים ניצבה הקפלה חרבה ונטושה אחרי שהסובייטים הרסו אותה באימוני צבא, אך בתוכה ניצבה איקונה שהציגה את עדת הנזירים הטבוחים. למרגלותיה בערו נרות והונחו פרחים. אבל בביקור הזה, כבר מר־חוק, בעודי הולך לאורך קו המצוק המשקיף אל עבר מרחבי אזרבייג'ן, השכנה מדרום־מזרח, הבחנתי בגג הרעפים החדש, שצבעו האדום בלט למרחוק. סביב המבנה התגודדו מקומיים שהבעירו אש תחת סירים גדולים, התקינו ספסלים ושולחנות ופשטו את עורן של כבשים שאך נשחטו. סיבת האירוע היתה חנוכת קפלת הזיכרון לטבח הנזירים הנורא, אך כל כולו עמד בסימן שמחה גדולה, שירים וריקודים. לא רק אמונה מחזיקה את העם הגאורגי במשבריו, אלא גם שמחת החיים הבסיסית, הפשוטה, שמפעמת בלב אנשיו והיא אחד ממאפייני העם הזה. החוגגים לא הרשו לי לעזוב את המקום לפני שהיטבתי לבי בכמה כוסות יין.

הרוסים באים

בעיר טלאבי (Telavi) שבמזרח גאורגיה אני מגיע לביקור בארמונו של ארק־לה ה־2, ששלט במאה ה־18 על המחוזות קאחתי וכתלי (Kartli), המחוז המרכזי של גאורגיה שבו שוכנות טביליסי, הבירה המודרנית, ומצחחה, Mtskheta, הבי־רה (הקדומה). הארמון חרב לחלוטין, אך חלקים ממנו שוחזרו והפכו למוזיאון. בהשפעה פרסית מובהקת נבנה הארמון במתכונת של שמונה אגפים הסוגרים על אגף מרכזי, אבל בחלונותיו משובצות זכוכיות צבעוניות מאירופה – עוד עדות למיזוג התרבותי שהאזור מתאפיין בו.

אמנם בשנים הראשונות לשלטונו מלך ארקלה בחסדם של הספאווים, ולפני שהומלך אף שירת בחצרו של השליט הספאווני נאדיר שאה, אבל לאחר התנקשות בחייו של נאדיר שאה ב־1747 ניצל ארקלה את ההזדמנות וגירש את הצבא הפרסי מגאורגיה. כדי להתגונן מהאיום הספאווני חתם ארקלה על הסכם לצורכי הגנה עם הצארית הרוסייה יקתרינה הגדולה. על פי הסכם זה רוסיה שולטת בגאורגיה, מספקת לה הגנה ואילו גאורגיה מקבלת אוטונומיה. הגאורגים העדיפו ברית עם מדינה נוצרית, שייצגה מבחינתם את המערב, על פני קשר עם העיר־מאנים והספאווים המוסלמים. ההסכם נחתם ב־1783, אבל ההבטחה להגנה הכזיבה עד מהרה: בעקבות מלחמה בין רוסיה לעות'מאנים הוציאה יקתרינה את חייליה מגאורגיה, ובשנת 1787 נאלץ ארקלה ה־2 להתמודד לבדו עם פלישה איראנית. בשנת 1795 כבשו האיראנים את טביליסי והעלו אותה באש. בתי העץ שבה בערו כלפידים ורק בודדים מהם שרדו עד ימינו. המלך ארקלה ה־2 נמלט למחוז קאחתי, ושם, על אותה המיטה שבה נולד, הלך לעולמו.

← כמו בעבר, גם היום
הרוסים נושאים עיניהם
אל התוצרת החקלאית
המובחרת של גאורגיה
← שמחת החיים
הבסיסית, הפשוטה, היא
אחד המאפיינים המובהקים
של העם הגאורגי

כנסיות הפכו לאורות

בתקופה הסובייטית נמחו מעל פני השטח, לפחות למראית עין, כל רצונות ההשתייכות אל מה שאינו ברית המועצות. כמו בכל יתר המחוזות של המעצמה, גם בגאורגיה כפו הסובייטים אתאיזם (וסגידה לקומוניזם), ובהתאם לקו הזה נזירים רבים נאסרו והיו אף כאלה שהוצאו להורג. כנסיות הוחרבו ואחרות שינו את ייעודן והפכו למחסנים ואורות. מצד אחר, מתוך האידיאל הקומוניסטי והחשיבות הרבה שייחסו הסובייטים לתוצרת החקלאית האיכותית של גאורגיה (ענבים, תפוחים, אגסים, אפרסקים), דאג השלטון להקמת תשתיות חקלאיות טובות ובתקופתו החקלאות בגאורגיה הגיעה לשיאה והכניסה למדינה כסף רב. חברים גאורגים סיפרו לי שנהגו לטוס למוסקבה או לסנקט פטרבורג, לשתות משהו עם מכרים שלהם ולחזור.

לצד הפיתוח החקלאי שולבה גאורגיה במערך התעשייתי האדיר של ברית המועצות. לשם כך הורקמו מפעלים אדירים ואף ערי תעשייה שנבנו לעתים יש מאין, כמו העיר רוסתווי (Rustavi), שבה עד היום אפשר לראות את המפלצות המחלדות שנוצרו מהמפעלים האלה. עם קריסת ברית המועצות כל התעשייה המשגשגת הזאת התמוטטה לחלוטין בשל המבנה המיוחד של התעשייה הסובייטית, שבו בכל מדינה נעשו רק שלבים מסוימים בתהליך

במוזיאון בטלאבי מוצג ציור של ארקלה ה-2 חובש טורבן מזרחי, תזכורת לתקופה שבה שירת את נאדיר שאה בהודו. כשהספאווים פלשו להודו, כך מסופר, נתקלו הלגיונות באבן שנאמר עליה כי כל העובר אותה ימות. ארקלה, שהיה אז בן 17 בלבד, נטל את האבן, העמיס אותה על גב פיל ואת הפיל הצעיד בראש המחנה, כך שאיש לא יעבור את האבן. בתמורה זכה במתנה מהשאה – חרב מהודו. גם החרב הזאת מוצגת במוזיאון. בעודי מסייר במוזיאון הגיע אליו נחיל של תלמידי בית ספר. מול החרב הגדולה המונחת בוויטרנה מצוחצחת כולם השתתקו. דחוקים זה לזה האזינו לסיפור והביטו בתמונות כמו מבקשים את חסדו של המלך.

ב-1800 סיפח הצאר הרוסי את המחוזות כרתלי וקאחתי לרוסיה. הסיפוח כלל התחייבות שהכס יישמר לארקלה ולצאצאיו, אבל גם הפעם הרוסים לא עמדו במילתם וכעבור עשר שנים התכחש הצאר הבא, אלכסנדר ה-1, להתחייבות וסיפח את האזור לממלכתו. האינטרס הרוסי בקווקז כלל שליטה בצומת דרכי הסחר, ביצירת חיץ בטוח יותר בינם ובין העות'מאנים והספאווים, אויביהם מדרום, ובשליטה על עורף חקלאי פורה ועל אזורי קיט במעיינות החמים בבורג'ומי (Borjomi) ולאורך חופי אבחזיה. כשעידן הצארים נגמר, ירשו הסובייטים את הקווקז.

יوتם יעקבסון – מורה דרך בארץ ולאורך נתיבי הסחר הקדומים באסיה. כותב ומצלם, מרצה ומלמד. מראשוני המדריכים בארץ לקווקז ועוקב בדריכות אחר השינויים הקיצוניים שיוע האזור
yotam.jac@gmail.com

הנשיא אמריקאי | ג'ורג' ו' בוש היה הנשיא האמריקאי המכהן הראשון שביקר בגאורגיה, במאי 2005. במהלך הביקור, בשעה שבוש נאם בכיכר החירות בטביליסי בנוכחות נשיא גאורגיה מיכאיל סאקשווילי, ניסה גאורגי ממוצא ארמני להתנקש בחייו. המתנקש נתפס ונגזר עליו מאסר עולם. מאז הביקור נקרא הרחוב המוביל לשדה התעופה של טביליסי על שמו של בוש.

חולשה לראגבי | ראגבי הוא אחד מענפי הספורט הפופולריים בגאורגיה, ובאזורים מסוימים הוא פופולרי אף יותר מכדורגל. מהעת העתיקה שיחקו בגאורגיה במשחק שנקרא ללו בורטי (lelo burti), הדומה מאוד לראגבי. בשנות ה-30 של המאה ה-20 החלו לשחק בגאורגיה ראגבי, אבל הפופולריות של המשחק גברה רק בסוף שנות ה-50. לאחר שגאורגיה זכתה בעצמאותה הוקמה בה נבחרת ראגבי, והיא התקבלה להתאחדות הראגבי הבינלאומית. היום מדורגת הנבחרת במקום ה-16 (מתוך 95 הנבחרות בהתאחדות). השיגעון לראגבי תופס תאוצה כשמתקיים משחק בין גאורגיה לרוסיה, כמו זה שהתקיים בחודש מרס האחרון. בשל היחסים המתוחים בין שתי המדינות נערך המשחק בעיר טרבזון שבטורכיה.

הייצור. בתקופה זו קוימה מערכת חינוך, נבנו תשתיות מים וחשמל וניתנו שירותי בריאות ופנסיה לכל האזרחים. מסיבה זו רבים מזקני גאורגיה מתרפקים עד היום על זיכרונותיהם מתקופת השלטון הסובייטי המיטיב. מכל שליטי ברית המועצות העריץ ביותר היה סטלין, יליד העיר גורי בגאורגיה, שבה ממוקם גם היום, תחת השלטון הדמוקרטי, מוזיאון שכולו שבח והלל לרוֹדן. המוזיאון המפואר נמצא לצדו של בית הוריו הצנוע, שמעליו נבנה בתקופה הסובייטית היכל דמוי מקדש.

עדיין בוחרת במערב

גם היום הרוסים נושאים עיניהם אל התוצרת החקלאית המובחרת של גאורגיה, שאותה הם חסרים, ואל אתרי הנופש המשובחים בחופי אבחזיה, שבהם מחזיקה רוסיה באופן לא רשמי (עוד על יחסי רוסיה-גאורגיה ראו מסע אחר 205, אוקטובר 2008). בשנים האחרונות הונחו צינורות נפט בין אזרבייג'ן לבאטומי (Batumi), נמלה של גאורגיה בחוף הים השחור, ואלה השיבו לקווקז את מעמדו כצומת מרכזי ואסטרטגי. בתור שכזה גם לאירופה ולארצות הברית יש אינטרס בגאורגיה, הן בשל החשש מהתחזקות רוסית וההבנה שגאורגיה היא הטריז הניצב בין רוסיה לאזורים שמדרום לה, והן משום שגאורגיה היא קרש קפיצה מזרחה, ודרך שטחה אפשר להעביר נפט למערב מאיראן ומאזרבייג'ן.

המלחמה שהתחוללה במדינה בקיץ 2008 אינה אלא חלק מאותה מסכת היסטורית ממושכת ועקובה מדם של ניסיונות אימפריאליים לשלוט במרחב האסטרטגי של הקווקז. גם היום כבעבר גאורגיה בוחרת, בהתאם לקו המסורתי שלה, במערב. מיכאיל סאקשווילי, הנשיא הנוכחי של המדינה, הביא לממשלתו החדשה שרים שהם בני גולים ממוצא גאורגי שהתחנכו, כמוהו, במערב, בהם כאלה שלא דרכו על אדמת גאורגיה לפני מינוים לשרים. לתושבי המדינה למודת הסכסוכים, שלמרות הכל טבועות בהם שמחה ואמונה, נותר לקוות לחיות קצת יותר בשלווה. ☉

↑ שחזור מראהו של הומו גאורגיקוס על פי השרידים שהתגלו

כריסטוריה | בחפירות שנערכו ב-1991 בדמניסי (Dmanisi), כ-85 קילומטר מטביליסי, התגלו שרידי גולגולות אדם. בתחילה טברו החוקרים כי אלה מאובנים של הומו ארקטוס, "האדם הזקוף", אך במחקר נוסף התגלה כי גילם של המאובנים כ-1.8 מיליון שנה, ויש חוקרים הטוענים שהם שייכים למין נפרד, שזכה לשם הומו גאורגיקוס, "האדם הגאורגי" (*Homo georgicus*). התגלית שינתה את התיאוריות הקיימות על ההגירה האנושית מאפריקה לאסיה-אירופה. עד אז הניחו החוקרים כי בני האדם הראשונים שהגיעו לאסיה-אירופה לפני מיליון שנה היו הומו ארקטוס, שמוחם הגדול (כאלף סנטימטר מעוקב) והכלים שפיתחו אפשרו להם לעשות את המסע הקשה. עתה התגלה כי הומו גאורגיקוס, שגודל מוחו היה כ-600 סנטימטר מעוקב בלבד, הגיע לאירופה כ-800 אלף שנה קודם לכן. גפיו כבר היו מפותחות יחסית, וחוקרים מעריכים כי בזכות זאת הצליח לשרוד את המסע בין היבשות.